

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Virág Irén

Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon (1790-1848)

DE Bölcsészettudományi Kar
2007

**Debreceni Egyetem
Tudományegyetemi Karok
Bölcsészettudományi Kar**

Interdiszciplináris: társadalomtudományok és bölcsészettudományok doktori iskola
A nevelés és művelődés társadalmi-történeti összefüggései doktori program

Az arisztokrácia neveltetése Magyarországon (1790-1848)

– Doktori (Ph.D) értekezés –

Témavezető: Dr. Brezsnnyánszky László

Készítette: Virág Irén

**Debrecen
2007**

A téma körülhatárolása, az értekezés célkitűzése

A 19. század első felében a kor vezető társadalmi rétege, az arisztokrácia a rendi hierarchia csúcsán helyezkedett el, politikai, hivatali előjogok birtokosa, de társadalmi tekintélyét mindenekelőtt hatalmas vagyona alapozta meg. A főnemesség a reformkorban – bár nem azonos arányban, de – a politikai élet aulikus-konzervatív és reformer-patrióta pólusain is megtalálható. A magyar főrendek tagjai között jelentős számban találhatunk reformereket, akik *Mária Terézia* uralkodásától kezdve 1848-ig politikai, gazdasági és kulturális téren is a haladás ügyét képviselték, pl. a *Széchenyi*, *Károlyi*, *Batthyány*, egyes *Andrássy* és *Zichy* grófok. A művelődéspolitikusok és a nevelés ügyének képviselői között is igen szép számban találkozhatunk főnemeseikkel, gondoljunk csak a nemzeti szellemű nevelés megvalósítására, a nevelési reformtervezetekre (*Széchenyi* és *Wesselényi* nevelési programja, br. *Mednyánszky Alajos* közoktatási reformtervezete), az intézményekre (Georgikon, MTA, könyvtárak, múzeumok, kaszinók, nőnevelő intézetek, *Brunszvik Teréz* kisdudóvó intézete) és a reformkori óvodai mozgalom főrangú pártfogóira (*Eötvös József*, *Festetics Leó*, *Jósika Miklós*, *Teleki László*, *Wesselényi Miklós*) stb.

A rendi társadalom felbomlásának küszöbén megnőtt a főrangúak jelentősége a kultúrában; a kor vezető rétegeként, viselkedésben mintaként szolgált a többi társadalmi réteg számára. A főnemesség kissé ellentmondásos politikai szerepvállalása ellenére vitathatatlan eredményeket vívott ki a művelődés és kultúra támogatásában, az oktatás színvonalának emelésében. Kutatásunk célja, hogy a források segítségével ábrázolja a magyarországi arisztokrácia neveltetését a 19. század első felében. Az európai mértékkel mérve is magasan kvalifikált főrendűek magánnevelésének vizsgálatával a házi nevelés és ezen időszak alaposabb megismeréséhez szeretnénk hozzájárulni.

Dolgozatunk történeti megközelítésben törekszik bemutatni az arisztokrácia neveltetési hagyományait, annak esetleges irányait, tendenciáit, szemléleti alapjait, mivel születési előjogai és életmódja mellett valószínűleg neveltetés és nyugat-európai műveltsége is szerepet játszik a nemesség többi rétegétől való elhatárolódásában. Választ kerestünk továbbá arra a kérdésre, hogyan reagált a magánnevelés a 19. század első felének politikai, társadalmi és szellemi kihívásaira, változására.

Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a 19. század első felére valószínűleg eltűnik, de legalábbis elmosódik a 18. századot még meghatározó tendencia, miszerint a katolikus, aulikus főurak gyermekei meghatározóan Bécsben végezték tanulmányaikat, míg a protestáns arisztokraták a Habsburg-ellenes politika egyik fő reprezentánsának számító, így az udvarnak ellenszenves Poroszországba küldték fiaikat tanulni. Úgy gondoltuk, hogy a türelmi rendelet után a protestáns arisztokraták számára is megnyíltak a császárváros oktatási intézményei, sőt akár a főhivatalnoki pozícióhoz jutás lehetősége is. Megvizsgáltuk, milyen szempontok érvényesültek a neveltetés irányában és szellemiségétben. A tanult diszciplínák kiválasztásában bizonyos normativitást feltételeztünk (atyai, esetleg családi hagyományok, szülői irányítás).

Az arisztokraták nagy hangsúlyt helyeztek gyermekeik neveltetésére és körültekintően jártak el a nevelő kiválasztásában. Valószínűsíthető, hogy a piarista paptanárok és a protestáns kollégiumok diákjai mellett a szülők más családoknál már bevált nevelőket bíztak meg gyermekeik tanításával. Azt feltételeztük, hogy a nevelőket meghatározott időre szerződtették a gyermekek mellé egy-egy soron következő kurzusra való felkészítés erejéig, így a főrangú ifjak mellett több magánnevelő is megfordult tanulmányaik ideje alatt. Valószínűleg sokkal ritkább esetben találkozhatunk a gyermek tanulmányait folyamatában végigkísérő nevelőkkel, ami részben a tanári professzió hiányára vezethető vissza. Pedagógiai képzettséggel ugyanis csak a piarista rend tagjai bírtak, akiket kétéves képzés során készítettek fel a tanári pályára,

ill. a tanulmányaikat már lezárt nevelők, akik esetleg más irányú stúdiumaik alatt a neveléstudomány területén is képezték magukat. Feltételeztük, hogy a hosszabb ideig tartó tanár-diák kapcsolat nem ért véget a nevelői szerződés lejártával, hanem a későbbiekben is kihatott az ifjú szellemiségére.

Az arisztokrata hölgyek neveltetésének középpontjában a későbbi szerepükre – feleség, anya, szalonélet – való felkészítés állt. Mivel Magyarországon ez időben nem léteztek a lányok megfelelő szintű képzését biztosító leánynevelő intézetek – az apácarendek vezetése alatt állókon kívül –, így a szülők a nevelőnő néhány éves munkája után gyermeküket valószínűleg külföldi leánynevelő intézetbe küldték tanulni. Képzettségüket ennek megfelelően a főrendű nők számára kötelező elemeken túl – zene, tánc, kézimunka, rajz, idegen nyelvek – sem a magyar sajátosságok határozták meg. Ez a folyamat persze már korábban kezdődhetett, hiszen Magyarországon ekkor nevelőnőképző intézet sem működött, így a családok számára többnyire külföldi személy jöhetett szóba, amennyiben szakképzett nevelőnőt (gouvernante) kívántak szerződtetni gyermekük mellé. Ez vélhetőleg nemcsak az idegen nyelv tanulásának lehetőségét biztosította, hanem kezdetét jelentette a lányok idegen szellemű neveltetésének, ami a későbbiek során is végigkísérte őket, és egész műveltségüket meghatározta.

A 19. század kezdetén Magyarországot sem kerülte el az Európa több államában is tapasztalható nemzeti öntudatra ébredés. Ennek hatására újra hangsúlyossá lettek a nemzeti szokások, a nemzeti nyelv, a magyar társadalom és gazdaság, a nemzeti kultúra és művelődés ügyének felkarolása, ami valószínűleg nem hagyta érintetlenül a magánnevelést sem. Úgy gondoltuk, az 1825-ös évektől kezdődően a nemzeti elemek az arisztokraták képzésében is jelentkeztek, a régi műveltségi tartalmak mellett a magyar sajátosságok ismerete és a magyar nyelv tanulása is helyet kaptak. Feltételeztük, hogy ez a folyamat az arisztokrata ifjak előtt népszerűbbé tette a nyilvános oktatási intézményeket, ami által közvetlenebbül érintkezésbe kerülhettek más társadalmi rétegek képviselőivel. Valószínűsítjük, hogy a főrangúak – bár felismerték az iskola jelentőségét, sőt elkülönülésükben akár bizonyos lazulás is érzékelhető volt, – továbbra is megőrizték, és fontosnak tartották elszigetelődésüket.

A tanulmányok befejezése után az arisztokraták közül vélhetőleg kevesen éltek a polgári pályák lehetőségével, valószínűbbnek tartjuk, hogy a központi kormányzatszervek hivatalaiban vagy vármegyei pályán futottak be karriert, amennyiben nem vonultak vissza birtokukra. Katonai pályát feltehetően a szerényebb anyagi helyzetű családok választottak, főként, ahol a családi mintát követték. A magyarországi haladás ügyét képviselő főrangúak közül többen vállaltak mecénás szerepet pénzügyeikkel vagy intézetalapításukkal az oktatás, a művelődés és a kultúra egyéb területein.

Társadalmi kontextusba helyeztük a főrangúak csoportját a rendi társadalom struktúrájában, bemutattuk a főrendi réteg kialakulásának állomásait és definiáltuk az arisztokrácia társadalmi rétegét, majd kísérletet tettünk klasszifikálására. Körvonalaztuk a magánnevelés jellegzetességeit, a szocializáció egyes állomásain keresztül – gyermekkor, alsó- és felsőfokú tanulmányok, tanulmányutak – példákat kerestünk a neveltetés különböző irányaira. Összegeztük a magyar arisztokrata főurak által összeállított nevelési plánumok főbb elemeit. Bemutattuk a neveltetés egyik fő résztvevőjét, a nevelőket, ismertettük a szülők és nevelők között létrejött szerződések fő tartalmi elemeit, majd a nevelők és tanítványok kapcsolatának különböző formáira mutattunk be példákat. Megvizsgáltuk továbbá a szülők és a nevelők viszonyát, a nevelők indíttatását és pályájának alakulását.

Az arisztokrata hölgyek neveltetését a nőnevelés korabeli adottságainak és rendszerének összefüggésébe helyeztük és konkrét példákon át mutattuk be az egyes irányokat, majd a főrangú nők nemzeti szellemű neveltetésének szükségességét boncolgattuk.

A korabeli kritika és az érintettek álláspontját ismertetve szembeállítottuk egymással a magánnevelés és a köznevelés viszonyát, majd bemutattuk a nemzeti szellemű neveltetés megfogalmazódását és az arisztokrácia visszamagyarosításának tervezetét. Végül elemeztük a

főrangúak életpályájának alakulását annak fő irányait kiemelve és összegeztük az arisztokraták közéleti szerepvállalását.

A magyar jellegzetességeket a nők és a férfiak esetében is összevetettük a német tapasztalatokkal. Választásunk azért esett a német főrendekkel való komparációra, mert az osztrák főnemesség és a magyar arisztokraták között analógiákat feltételeztünk, utóbbiak bécsi orientációja miatt. Igen izgalmas kérdésként merült fel, hogy vajon a magyarországi szellemi és kulturális életet meghatározó német kultúrkör kódol-e bizonyos hasonlóságokat a két ország arisztokráciájának neveltetésében. Mindezek mellett nem volt elhanyagolható a források és szakirodalmi adottságok elérhetősége és hozzáférhetősége sem.

Az alkalmazott módszerek

A történeti alap kutatás során a történettudomány és a neveléstörténet hagyományos módszerét és az analitikus (deduktív) kutatási stratégiát követtük. Feltártuk az elsődleges forrásokat, melyeket előbb kritikai vizsgálatnak vetettünk alá, majd értelmeztünk. A forrás- és dokumentumelemzéskor a hangsúlyt az összefüggések feltárására helyeztük.

A kutatásban a források alábbi csoportjait különítettük el: 1. naplók, memoárok, 2. a vizsgálati személyek által írt pedagógiai művek, tanulmányok, 3. korabeli folyóiratokban a magánnevelés és köznevelés viszonyára, a főrendek neveltetésére vonatkozó írások, önéletrajzi írások, 4. külföldi utazók feljegyzései, 5. levéltári, kéziratári források (nevelőkkel kötött szerződések, nevelési tervezetek, szülők és nevelők, nevelők és tanítványok, valamint szülők és gyermekek levelezése, neveltetésre, iskolai tanulmányokra vonatkozó iratok, iskolai bizonyítványok).

Nem vállalhattuk a források teljes körének feltárását, ezért az iratok vizsgálatát kizárólag a mai Magyarország területén fellelhető hat kiválasztott levéltárban és kéziratárban a főrangúak neveltetésére vonatkozó legfontosabb magyar és német, nyelvű források csaknem teljes körű, a latin, francia és angol nyelvű szövegek pedig részleges vizsgálatára vállalkoztunk. A határon túli levéltárak anyagának feldolgozása kapcsolódó kutatások tárgyát képezheti.

A forrásanyag teljes körű feltárását nehezítette, és egyben le is szűkítette, hogy számos főrangú család levéltára vagy megsemmisült, vagy pedig határon túli levéltárakban őrzik. A forráskritika kiemelt jelentőséggel bírt munkánkban. Ennek biztosítására is szolgált a forráscsoportok elkülönítése, mivel többszörösen is törekedtünk az adatok valódiságának és hitelességének az ellenőrzésére, hiszen önmagukban a naplók vagy az idők távlatából az eseményeket emlékekként kezelő memoáriródalom esetleges ferdítései nem feltétlenül tekinthetők hiteles forrásnak. Az idegen nyelvű dokumentumok idézésekor az általunk fordított szövegek kerültek az értekezésbe, azonban a szöveg hűség biztosítására az eredeti kútfőket is közöltük lábjegyzetben.

Mivel az arisztokrácia csoportjának egésze nem kutatható, a személyek kiválasztásánál a forrásokat, azok fellelhetőségét és hozzáférhetőségét is figyelembe kellett vennünk. A vizsgálati csoportot a magyar főrendi réteg 19. század első felében aktív tagjai alkotják, főként azon képviselői, akik a közéletben, a tudományos életben és a művelődés- ill. kultúrpolitikában betöltött szerepük miatt a kor meghatározó személyiségeivé váltak.

A kiválasztott családok között találunk régebbi és újabb eredetű, protestáns és katolikus, szerényebb anyagi helyzetű és vagyonosabb, külföldi orientációjú vagy éppen a nemzeti hagyományokhoz ragaszkodó famíliákat. A 33 család korszakunkban aktív összes tagját a forrásadottságok miatt nem tudtuk teljes körűen vizsgálni, így végül 141 főre redukálódott a

főnemeselek száma. A fő hangsúlyt az *Andrássy, Batthyány, Dessewffy, Festetics, Fiáth, Jósika, Lónyay, Mednyánszky, Podmaniczky, Splény, Széchenyi, Teleki, Vay* és *Wesselényi* családokra helyeztük.

Az időbeli keret meghatározásánál elsősorban a történelmi és neveléstörténeti sajátosságokat figyelembe véve, a szakirodalom periodizációváltásait és a forrásadottságokat is átgondolva a kutatás időkereteit tágabb értelemben a 19. század első felében jelöltük meg, pontosabban az 1790-1848 közötti időszakot, szűkebb értelemben viszont főleg a reformkori változásokra fókuszáltunk.

Eredmények

A főrangúak familiáris nevelésben részesültek. Kicsi koruktól külföldi dajka és nevelőnő gondoskodott róluk. Bár a külföldi nevelők képzettsége és műveltsége az esetek többségében erősen megkérdőjelezhető, a gyermekek neveltetése öt-hat éves korukig az ő gondjaikra volt bízva. Tőlük, ill. néhány esetben az idegen ajkú édesanyjától sajátították el a német vagy a francia nyelv alapjait, képzésük első éveiből így teljesen kiszorult a magyar nyelv és érzésvilág jelenléte. Az oktatásba több esetben a szülők is bekapcsolódtak, az idegen nyelvek, az olvasás és írás tanításába többnyire az édesanya, zömében viszont az édesapa irányította az ifjak tanulását.

A legmarkánsabban azok a szülők határozták meg a neveltetés szellemiségét, akik saját maguk dolgoztak ki pedagógiai programot gyermekeik számára, mint például gr. *Festetics György*, gr. *Teleki László*, gr. *Teleki József* és gr. *Mikó György*. A plánok alapján megállapítható, hogy a főrangúak neveltetésének pedagógiai irányát a felvilágosodás eszmerendszere hatotta át, a nevelés területeinek felosztásában leginkább *Locke* hatása érvényesült, bár a szellemi, testi és erkölcsi nevelés esetenként más-más hangsúlyt kapott. Szinte minden tervezetben kimutatható a gyermek egyéni sajátosságainak figyelembevétele, a fokozatosság elve, valamint az önálló tanulás jelentőségének felismerése. Mindezekon túl azonban a tanult diszciplínákat tekintve a képzés tartalmát elsősorban a korabeli magyar mágnás gazdasági érdekei határozták meg.

Az iskoláskort elérve a szülők házitánító/nevelőt szerződtettek gyermekeik mellé. A nevelők kiválasztásában a szülők kollégiumi professzorok ill. respektált ismerőseik segítségét és véleményét kérték. Néhány esetben maguk is ismerték korábban a kiszemelt házitánítót, akik között megtalálható a piarista paptanár, neves kollégiumok kiemelkedő diákja, külföldről érkezett, szerencsét próbáló, tanulmányait már befejezett teológus, bölcsező, orvos és jogász is. A fennmaradt dokumentumok igazolták, hogy a nevelőket meghatározott időre (általában a kitézőtt osztályok vagy egzámének abszolválásáig), előre megállapított javadalom fejében szerződtették. A megállapodások rögzítették a megbízás időtartamát, a fizetés nagyságát és a nevelő kötelezettségeit. Ezek közül a legfontosabbak: a szülők instrukcióinak figyelembe vétele és folyamatos tájékoztatása a gyermekek előrehaladásáról, az ifjú felkészítése a kitézőtt vizsgákra, a gyermek sajátosságainak érvényesítése a módszerek megválasztásában, a tanítványok szellemi és erkölcsi gyarapodásának elősegítése, testi szükségleteinek irányítása, külföldi tanulmányok esetén az ifjú fokozottabb felügyelete és ellenőrzése. Az egyezségek rendelkeztek továbbá a felmondási időről és a végkielégítés összegéről is.

A korrepetitorok többsége nem életpályájának tekintette a nevelői állást, csupán egy átmeneti állomásnak, mely magasabb fokú tanulmányai finanszírozásához segítette őket, így előfordult, hogy ugyanazon nevelő több család gyermekének instruktora is volt és a megbízó családnál vállalt kötelező teljesítése után egy másik arisztokrata előkelőségnél folytatta munkáját. Az olyan mágnás családoknál, ahol egymást követve több nevelő végezte az ifjak

felkészítését, nem nagyon találtunk példát közeli kapcsolat kialakulására. Csupán kisebb számban említhetünk olyanokat, akik számára a nevelés életük hivatását is jelentette. Az ifjak és tanítóik kapcsolata, amennyiben közös munkájuk hosszabb időintervallumot ölelt fel, általában nem szakadt meg a hivatalos, szerződésben rögzített idő elteltével, hanem sok esetben baráti kapcsolattá teljesedett ki, és az egykori nevelő az ifjú későbbi életében is valamilyen formában jelen volt. Az instruktorok munkájukat a felvilágosodás jegyében végezték, de a német pedagógia és *Pestalozzi* gondolatrendszere is nyomon követhető.

A főnemesek tanulmányairól az alábbi megállapításokat tehetjük: A gimnáziumi osztályok (a kezdetben három grammatikai és két humanitási osztály később hat osztályra bővült) tananyagát a főrangú ifjak vagy magánúton sajátították el és csupán a vizsgák idejére jelentek meg az adott intézményben, vagy pedig konviktusban tanultak. A katolikus családok gyermekei körében már nem a Theresianum látogatása volt a legelterjedtebb, hanem inkább valamely piarista vagy bencés gimnáziumban (Tata, Buda, Győr Sopron, Pest, Sátoraljaújhely) tették le esedékes vizsgáikat. Az egyes osztályok teljesítését igazoló egzámeneknél azonban nem minden esetben ragaszkodtak ugyanahhoz az intézményhez. A református családok fiai az igen népszerű sárospataki kollégium mellett esetenként a debreceni és a kecskeméti kollégiumokat választották. Az erdélyi arisztokraták középfokú tanulmányaikat elsősorban valamelyik erdélyi intézményben végezték, egyik részük Kolozsváron a katolikus lyceumban vagy a református és unitárius kollégiumban, másik csoportjuk a nagygyedi református kollégiumot látogatta. A képzés gerincét a hittan, latin, számtan, történelem, földrajz, természetrajz, természettudományok, természetrajz, mennyiségtan, idegen nyelvek (német, francia, angol) alkották, ami a lovagi műveltséghez tartozó elemekkel – rajzzal, tánccal, vívással, lovaglással, hangszeres játékkal – egészült ki.

A felsőfokú tanulmányok feltételét jelentő filozófiai kurzust minden esetben elvégezték arisztokratáink, jelentős részük a jogi tanfolyamot is teljesítette, leggyakrabban a pesti egyetemen. Népszerűségben ezt Sárospatak, Pozsony és Kassa követte, de Kecskeméten, Késmárkon, Győrben és a Theresianumban is megfordultak mágnásaink. Az egyetemek közül egyértelműen a pesti egyetem volt a leggyakrabban látogatott, a külföldi intézmények sorában a bécsi, berlini és göttingeni univerzitások fordulnak elő, de túlnyomóan inkább csak egy tanulmányút keretei között. Az ifjak stúdiumaik lezárásaként hosszabb-rövidebb tanulmányúton vettek részt, melynek időtartama és iránya a család anyagi helyzetétől függött. Érinthette Európa nagy részét, esetleg csak egy-egy országot. A fiatalok az utazások során a hivatalos tisztelettel, viziteken és intézménylátogatásokon túl általában külföldi egyetemi tanulmányokkal egészítették ki addig megszerzett ismereteiket. Felismerték a külföldi utak jelentőségét, s ennek következményeként más szemmel tekintettek hazájuk állapotára és viszonyaira.

A 19. század első évtizedeire nem jellemző az a tendencia, miszerint a katolikus, főként dunántúli főnemesek Bécset, a protestáns, főként tiszántúli és erdélyi főnemesség a német (elsősorban szász) egyetemeket részesítik előnyben, Bécsnek mintegy ellenpólusát képezve. A gr. *Széchenyi*, gr. *Festetics*, gr. *Batthyány* és gr. *Reviczky* katolikus főnemesi családok esetében például egyértelműnek látszik a bécsi orientáció, de ellenpéldaként említhetjük a protestáns br. *Jósika Miklós*, gr. *Teleki Ferenc* és id. br. *Vay Miklós* nevét, akik szintén a császárvárosban végezték vagy fejezték be tanulmányaikat, ahol az intézmények már előttük is nyitva álltak, sőt a főhivatali pozícióhoz jutás lehetősége szintén elérhető a protestánsok számára is.

A neveltetés irányát és szellemiségét nem elsősorban regionális és vallási szempontok, ill. a szülők által betöltött hivatali pozíciók és főméltóságok, esetleg a politikai szerepvállalásuk határozták meg, sokkal inkább a családi hagyományok követhetőek nyomon, így tipikus különbségek nem rajzolódtak ki. Élesen csupán az erdélyi és magyarországi határvonal húzható meg. A tanulmányok irányának megválasztásában nem találtunk meggyőző és

általános érvényű példákat a családon belüli normativitás bármilyen megnyilvánulására. Néhány esetben mérvadó az édesapa vagy a család valamely meghatározó férfitagjának a példája, azonban inkább a gyermekek egyéni hajlama döntötte el a tanulmányok irányát.

A magyar főrangú lányok korai nevelését idegen származású, elsősorban francia vagy német ajkú nevelőnőre bízta, akitől a gyermek az idegen nyelvet anyanyelvi szinten elsajátíthatta. A nevelőnők mellett a lányok mellé házitanítókat fogadtak, akik a francia és német kultúra elemei által meghatározott műveltséget közvetítették tanítványaiknak. A legtöbb lányka egyáltalán nem beszélt és értett az „anyanyelvén”, bár néhányan a későbbiekben vagy meggyőződésből, vagy pedig férjeik hivatalviselése érdekében valamilyen szinten igyekeztek elsajátítani a magyar nyelvet. A külföldi származású feleségek esetében, bár jóval ritkábban, de szintén találhatunk erre példát.

A lányok házi nevelését több esetben intézeti képzéssel egészítették ki, esetleg idegen nyelvű apácázárdákban, vagy szintén idegen irányítás alatt álló magánnevelő intézetekben. A hazai intézetek közül a naplók tanúsága szerint Győrben és Pesten működött az arisztokraták által is látogatott magánkézben lévő leánynevelő intézet, a legtöbb főnemes azonban főként Bécsbe küldte leányát tanulni, ahol további neveltetésüket a társadalmi konvenciók elvárásai irányították. Az elemi ismeretek oktatásán túl nagy hangsúlyt fektettek a zene, az idegen nyelven való társalgás, a rajz, a tánc és a különböző kézimunkák tökéletes elsajátítására, ami társadalmi szerepükre készítette fel a lányokat. Nem kérdőjelezhető meg tehát a magyar arisztokrata hölgyek európai műveltsége, azonban ami a nemzetközi viszonylatban erényként fogalmazódott meg, az nemzeti szinten hátránynak számított, és alapját képezte mindazon kritikáknak, melyek a nemzeti szellem és a magyar állapotok ismeretének hiányát támadták. Az első, kifejezetten a főrangú lányok – már nemzeti szellemiségű – neveltetését felvállaló intézet csak 1846-ban, *Teleki Blanka* grófnő kezdeményezésére valósult meg. A hölgyek tervszerű neveltetése általában 16 éves korukra befejeződött. Néhány éven belül férjhez mentek, és rögtön anya ill. feleség vált belőlük anélkül, hogy tudásukat valamiféle szinten felhasználhatták volna. Néhányan ismereteiket valamilyen nemzeti vagy társadalmi probléma megoldásában, de legtöbbször filantróp célok megvalósításában kamatoztatták.

Az Elbától nyugatra eső területeken a neveltetést az 1820-as évekig a francia szellem és műveltség hatotta át, a nemzeti nyelv és kultúra előretörése azonban a főrendek között is széles körben pártfogókra talált. Magyarországon az arisztokraták közül jóval kevesebben karolták fel a nemzeti szellem és kultúra ügyét, akkor is főként azok, akik saját társadalmi osztályuk továbbélését és hatalmi pozíciójának megőrzését csak így látták szavatolva a kor változó rendszerében. Eltérést tapasztaltunk a kortárs csoport jelenlétének megítélésében. Míg az Elbától nyugatra felértékelődött a szerepük, addig nálunk ez egyáltalán nem volt tapasztalható. Mindkét területen nagy hangsúlyt kapott a test edzése és a kényeztetés elkerülése. A hölgyek esetében mindkét országban idegen származású nevelőnők irányították a lányok nevelését, de míg Magyarországon házitanító is bekapcsolódott a képzésbe, addig a német területeken ez csak elvétve tapasztalható. Az Elbától nyugatra nagyobb szerepet kapott a test edzése, mert a lányoknak a lovagi játékokban is részt kellett venniük, ami valószínűleg a lovagi hagyományok német továbbélésére vezethető vissza. A nevelés egyéb területein azonos tendenciák hatottak.

A 19. század húszas éveitől kezdődően mind a férfiak, mind a nők neveltetésében érzékelhetővé vált a nemzeti öntudatra ébredés ösztönző ereje, ami az arisztokrácia neveltetését fokozatosan a nemzeti szellem irányába terelte. Ezen kívül a reformországgyűléseken is egyre élesebb kritikával illették az arisztokraták magánnevelését, és a magyar nemzeti szellem, a magyar nyelvtudás, a nemzettel szembeni felelősségtudat hiányát a valóságtól hermetikusan elzárt nevelésben látták. Egyre többen vetették el a *Locke*-féle felfogás szerinti nevelést – ti., hogy a gentleman-ideált csak magánúton lehet kinevelni –, és helyette a nyilvános iskolák mellett szóló érveiket sorakoztatták föl.

A kortársak szinte egybehangzóan a nyilvános nevelés mellett foglaltak állást. Az érvek között a nyilvános iskolák szakmai tantervét, központi irányítását és felügyeletét, a tanárok elhivatottságát és kompetenciáját, a kortárs csoport által nyújtott előnyöket, a szélesebb látókört, a hatékonyabb tanulási feltételeket, a normákhoz való alkalmazkodást, a szociális érzékenység kifejlődését és a társadalmi rétegek egymással szembeni előítéleteinek leküzdését említették. A kritika hatására változások is érzékelhetőek a reformkorban: bizonyos körökben újra divat lett a magyar viseletet és társalgás, helyet kapott a tananyagban a magyar nyelv is az arisztokrata házaknál, olvasóegyletek alakultak a nemzeti nyelv terjesztésére, és már nem számított szégyennek a magyar színház előadásainak látogatása. Maguk az arisztokraták kezdeményezték a nőnevelő és kisdedovó intézetek megvalósítását, melyek elterjedésétől a lakosság egészének megmagyarosodását várták.

A főnemeselek közül többen felismerték a nyilvános iskolák előnyeiket, néhányan közülük már nemcsak magántanulóként látogatták az intézményeket. A többség azonban továbbra is fenntartotta a társadalom többi rétegétől való elhatárolódását. Ki kell emelnünk gr. *Dessewffy Aurél* nevét, aki az arisztokrácia politikai és társadalmi jelentőségének a jövőbeni biztosítását az ifjú generáció nemzeti nevelésében látta. Megfogalmazta rangtársai szerepét, miszerint a főrangúak feladata a példaadás, a műveltség közvetítése a többi népréteg felé, a nemzeti nyelv ügyének felkarolása és a nemzetiség felemelése. A nemzeti szellem kérdésében erősen megosztott volt a társadalmi réteg. Haladóbb képviselőik felismerték a nemzetük felvállalásának, a közügyekben való tevékeny részvételüknek szükségességét, ami elképzelhetetlen a nemzeti nyelv és szokások újraélesztése nélkül.

Az arisztokraták karrierjének és pályájának alakulását vizsgálva a legtöbben (42,5 %) a központi kormányzati hivatalokban töltötték be magas állami tisztséget. A főrendek 17 %-a indult vármegyei pályán, ez azonban nem jelentette azt, hogy a későbbiekben ne kaptak volna magas állami méltóságot. Minden ötödik arisztokrata (19 %) a katonai hivatást választotta, bár a báró *Jósika* és *Splény* családokon kívül nem találtunk több nemzedékre visszavezethető katonacsaládokat. Diplomataként mindössze 7 % tevékenykedett. Művészeti tevékenységet (író, költő, zeneszerző, szobrász) a főrendek 15 %-a folytatott, nyolc arisztokrata (kevesebb, mint 1 %) publicista vagy közigazdász lett, ketten a műszaki, szintén ketten a történelmi hivatást választották. A geológusok és a matematikusok között egy-egy főnemeset találtunk. A főrendek mindössze megközelítőleg 7 %-a vonult vissza tanulmányai befejeztével birtokára, hogy gazdasága ügyeire korlátozza tevékenységét.

A főrangúak szerepvállalásáról a 19. század első felében elmondható, hogy igen jelentős részük tevékenyen bekapcsolódott a közélet különböző területeibe. Leginkább politikai tevékenységük domborodik ki, hiszen megközelítőleg egyharmaduk aktív részt vállalt a politikából. A tudomány és a művészetek területein a főurak mintegy egynegyede alkotott maradandót, helyet kapva ezzel az Akadémia exkluzív tagjai között, de ezen kívül az ipar, a közlekedés, a mezőgazdaság ágazataiban is a haladás ügyét képviselték kezdeményezéseikkel és újításaikkal. Szintén ilyen arányban vállaltak mecénási szerepet, jelentős pénzüsszegekkel támogatva a művészetet, a tudományt, a szórakozást és a művelődést, valamint a kulturális és oktatási intézmények létrejöttét. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy bár a főrangúak közül többen pártfogolták az oktatás, a művelődés és a kultúra ügyét, azonban ez a tevékenység bizonyos családokra korlátozódott.

Ha az arisztokrácia egyik legfőbb szerepének azt tekintjük, hogy kultúrát teremtsen, ezen feladatának a magyar főnemesség – bár nem egyenlő mértékben – igyekezett eleget tenni, nemcsak öncélúan, hanem javait valóban a társadalom haladásának és műveltségének szolgálatába állítva. Természetesen nem lenne valós a kép, ha megfeledekeznénk a főrangúak azon népes csoportjáról, amely bár tisztában volt a politikai, gazdasági és társadalmi fölénye által megteremtett lehetőségeivel és talán felelősségével is, szerepvállalása mégis csak saját érdekei érvényesítésében és pozíciójának megőrzésében merült ki.

A szerzőnek az értekezés tárgyából megjelent publikációi

2004. A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében. In: *Magyar Pedagógia* 2004/1. sz. 77-93. p.
2006. A magyar arisztokrácia műveltsége a 19. század első felében. In: *Zempléni Múzsza* VI. évfolyam, 2006/4. sz. 13-24. p.
2007. Die Erziehung des Hochadels in Ungarn zwischen 1790 und 1848. In: Harsányi Mihály / René Kegelmann (szerk.): *Germanistische Studien VI.* Líceum Kiadó: Eger, 213-228. p.
- Über die Privaterzieher des Hochadels in Ungarn zu Beginn des 19. Jahrhunderts. In: Harsányi Mihály / René Kegelmann (szerk.) *Germanistische Studien VI.* Líceum Kiadó: Eger, 229-242. p.
- Orientierung an westeuropäischen Normen oder nationaler Charakter? Erzieherische Eigentümlichkeiten der Aristokratie im ungarischen Reformzeitalter. In: *Unterricht und Kultur*. 2008. eleje www.eduscience.hu (közlésre elfogadva)
- A magyar főrangúak nevelői a 19. század kezdetén. In: *Zempléni Múzsza* 2007/4. vagy 2008/1. sz. (közlésre elfogadva)

A szerzőnek az értekezés témájához kapcsolódó konferencia előadásai

- III. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2003. okt. 9-11. *A magyarországi arisztokrácia neveltetésének vizsgálata a 19. sz. első felében a források tükrében* – tematikus előadás Absztrakt: Konferencia Tartalmi Összefoglalók, 342. p.
- V. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2005. okt. 6-8. *Főúri magánnevelés és műveltség a 19. sz. első felében Magyarországon* – tematikus előadás. Absztrakt: Konferencia Tartalmi Összefoglalók, 353. p.
- VI. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2006. okt. 26. *Mesterek és főrangú tanítványok a 19. század kezdetén – betekintés a magyar arisztokrácia neveltetési hagyományaiba* – tematikus előadás. Absztrakt: Konferencia Tartalmi Összefoglalók, 134. p.
- Tudomány napja 2006. november 17. EKF: *Die Erziehung des Hochadels zu Beginn des 19. Jahrhunderts.*